

Руслан НОВАКОВИЧ – сучасний український письменник, лікар, духовний діяч.

Народився 5 червня 1967 року в місті Пінську Брестської області. Дитинство і юність провів у місті Полтаві, де 1984 року закінчив середню школу № 6. Упродовж 1985–1987 років проходив військову службу в Закавказзі. Закінчив Київський медичний інститут імені О. Богомольця (1988–1994), Українську військово-медичну академію (1994–1997), Київську духовну семінарію (2005–2009). Студентом брав участь у дослідженнях Ближніх печер Києво-Печерської лаври та Звіринецьких печер у Києві. Працює лікарем, спеціалізація – неврологія, психотерапія. Від 1994 року й досі є старостою храму преподобного Аганіта Печерського (першого лікаря Київської Русі) при Національному медичному університеті імені О. Богомольця, диякон. Живе в місті Києві.

Активно друкується в періодиці й Інтернет-мережі. Прозу літератора публікували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січесьлав», «Березіль», «Неопалима купина», «Київ», «Рідний край».

НА ХМЕЛЯХ

– На Хмелях це було, – як завжди, відгукнувся єдиною фразою хворий.

Лікарі, котрі сиділи навпроти, переглянулися. Головний лікар Гнат Харитонович Віл зарипів крісло, підсунувся ближче до столу й заходився послаблювати краватку, що, наче налігач, муляла йому справді волячу шию. Останні п'ятдесят років хворий Полуда не промовив нічого іншого, окрім отого, що й зараз пролунало в кабінеті. Ще в найпершому записі повоєнної історії хвороби зафіксовано, що Полуда поводить себе спокійно, на запитання не відповідає, оточуючими не цікавиться, емоцій не виявляє. Час від часу повторює одну й ту саму фразу: «На Хмелях це було».

Мабуть, ніхто б довіку й не дізнався, що ж там сталося на тих Хмелях, якби не час. Час, який, кажуть, усе лікує...

Півроку тому, десь під Новий рік, Полуда раптом почав говорити. Спочатку із хворими, а потім і з персоналом 4-ої клініки. Він був небагатослівним, проте речення стали змістовними, логічно збудованими, емоційно забарвленими й навіть з елементами гумору, який, як відомо, притаманний лише здоровій психіці. Палатний лікар Дарина Микифорівна, яка вже років із десяти опікувалася пацієнтом, звернула увагу на цей феномен завідувача клініки Федора Юрійо-

вича Оліференка, а той одразу ж доповів керівництву.

– Так що, Фюреровичу, хочеш сказати, що ви його вилікували? – скептично заявив головний, укотре почувши на п'ятихвилинці про мовні успіхи Полуди. Він, хоч і не був старшим за Оліференка, звик говорити з ним без зайвих умовностей етикету. Навіть в офіційній ситуації запросто міг гукнути до нього «Федоре» або, як зараз, скоромовкою – «Фюреровичу».

Не кожен психіатр може похвалитися тим, що когось вилікував на своєму віку. Таке може бути в терапевтів, хірургів, інфекціоністів. Це вони й життя рятують, і подяки вислуховують. А тут зі дня в день, із року в рік – хронічні процеси з маячнею, видіннями, потойбічними голосами, фобіями, маніями, депресіями, суїцидами...

Тому Федір Юрійович і наполягав саме на консилиумі. Позитивні зміни психіки найстарішого за терміном перебування в лікарні пацієнта необхідно засвідчити колегіально і правильно визначити його теперішній стан.

І ось нарешті консилиум зібрався. Окрім лікарів психікарні, був запрошений професор кафедри психіатрії Анатолій Фомич Пузан та кілька його аспірантів. Тонкий, високий, сучоробрий Пузан аж ніяк не відповідав своєму прізвищу, на відміну від головного лікаря.

Лише Дарини Микифорівни не було – саме тоді захворів на пневмонію її єдиний син. Узяла лікарняний, а згодом – ще тиждень за рахунок відпустки.

Уся увага ескулапів цієї миті була спрямована на багаторічного в'язня лікарні, який півстоліття прожив серед божевільних. Він так само мав певний діагноз, але зараз були всі підстави для його зняття.

– Савелію Марковичу, розкажіть, будь ласка, колегам, що врешті-решт сталося з вами на Хмелях? – лагідно запросив пацієнта до слова Федір Юрійович.

Молоді аспіранти в накрохмалених ковпаках приготувалися записувати, а професор, послинивши пінцетоподібні пальці, перегорнув поживку сторінку історії хвороби.

– От я й кажу вам: на Хмелях це було... – хворий обвів поглядом аудиторію.

Було чутно, як муха забилася в павутинні під карнизом...

– Під Вінницею наш батальйон попав ув оточення, – продовжував Полуда. – Не багатьом пощастило вирватися з німецької пастки... Ми з землячком втекли... Але на переправі товариш втопився, і далі я пробивався сам. Із вас, мабуть, ніхто не знає, що таке війна? – хворий знову пройшовся обличчями лікарів. – Краще її, кляту, не знати... Знесилений я добрів до села. Це на Полтавщині – Хмелі звуться... І якби не Василина, молода вдовичка, яка підбрала мене, дала притулок і харч, то не сидів би я зараз перед вами.

Пацієнт провів долонею по зморшкуватому обличчю зверху донизу, наче хотів стерти старечий вид і перекинутися на колись юного бійця, що так сподобався старшій від нього вдовиці. Але присутні бачили лише втомлені роками очі із сивими віями, що сумно виглядали з глибоких орбіт, пергаментні щоки, гострі вилиці, небрите підборіддя та шию.

– Продовжуйте, Савелію Марковичу! – шанобливо звернувся до нього Оліференко.

– Була у Василини сестра Христя... Жила вона під самим лугом. Шаповалихою звалася, бо за Шаповала заміж вийшла. Вже й хлопчик бігав, малий Шаповаленко. Проте не любила Христю чоловіка. Віддали батьки за нелюба, ось тепер і каралася... Подобався їй інший – сусіда їхній, Павло Швацький. Гарний чолов'яга! Кремезний, ставний, показний. Мов у діброві виріс! От і закохалася в нього. То за ситом, то за сіллю – все до Швацьких біжить. Так унадилася, аби ж Павла хоч раз побачити. Воно ж тоді й настрої кращий, і день до ночі скоріш біжить. А вранці знову: «Чи не позичите кошистку, сусідко?» або «Рогача зламала. Мо', дасте вашого? А

я вашій Ольгушці онде піріжечків гаряченьких принесу»...

Пацієнт продовжував описувати почуття Христі, її стосунки з Павлом, і навіть припустив існування таємних побачень.

Я сидів навпроти хворого й уважно спостерігав за його мімікою, жестами, а найбільше – за лексикою. За роки мовчання артикуляція дещо втратила свою гнучкість, і слова Савелій Маркович видобував, як шахтар вугілля, напружуючись, із акцентуванням приголосних і надмірним бажанням висловитися. Ось що було далі:

Одного вечора у двері до Швацьких постукали.

– Дочко, ану спитай, хто там? – гукнула Домаха малій.

Ольгушка, русява сімнадцятка, вибігла в сіни. За мить вона повернулася.

– Мамо, до вас! – за спиною дівчини з'явилася постать Василювого приймака Савелія.

– А, це ти, приймаче? – посміхнулась Домаха. – З якою новиною в надвечір'я?

– Добридень вам! – зняв шапку Савелій.

– Дай Боже і вечір добрий! – витерла руку об рушник і, відірвавшись од печі, стала навпроти гостя.

Було видно, що чоловік думав із чогось почати, та забувся. Очі вешталася кутками світлиці, уста тремтіли, і, ледь не впустивши шапки з рук, він процідив:

– Вобщем, Василина просила в вас полови. Дасте?

– Хіба кумі відмовиш? – господиня показала рукою до дверей. – Піди на поле, де наша скирта, та намери скільки треба.

– А де ж та скирта?

– А подалі за Бубликовою і Чемерисовою. Така вишенька за їхні.

– Та хіба вони підписані? Ще не знайду, а воно, бачте, смеркне.

– То приходь вранці!

Гість скривився, наче оцту хапнув, і зарипів чобітьми, переминаючи ноги.

– Та казала Василина, що треба звечора замочити...

– Нам не жалько, так треба тоді провести тебе. Ось скажу хазяїну.

Домаха пройшла в другу кімнату, де після обіду відпочивав чоловік.

– Здоров був! – нерадісно привітався до гостя Павло.

– Драстуйте, – тихо відповів приймак.

– Що це кума надумала, га? Кашу половиною заправляти, чи що?

– Та, бачите, треба хату пошпарувати, бо сиплеться. Глина є, а от полови катма – до вас

послали. Завтра вимазали б хату – до свят добре було б.

«Бач, приймак в чужій хаті за попихача», – прийшло на думку Павлові. Він ліниво взувався і бурмотів щось своє, вже не чуючи гостя.

Сонце саме всілося крайнеба, затримавшись на межі дня і ночі посередині між скиртами Бублика і Чемериса. Так на захід і пішли. Павло попереду впевненою ходою, Савелій – позаду, кульгаючи.

Білим оксамитом стелилися їм під ноги лани, виблискуючи проти сонця рожевими іскрами, а місяць – зірки й узявся серед високого зимового неба – запрошував до вечері вже не окрайцем, не скибкою, а повною пухкою паляницею. Пилипівка тільки-но почалася.

Півверсти пройшли, минули сусідські скирти, аж ось під лісом і Швацьківська. Майже порівнялися з копицею, як раптом з-за скирти де й узялась постать Шаповала, а позаду із сутінків вигулькнув його кум Бублик із дрючком у руках. Не встиг Павло й привітатися до сусіда, як відчув сильний удар у потилицю, смушева шапка полетіла в сніг, він заточився. Сонячні промені ще летіли в його зіниці, та марно. Їм уже не запалити вогонь життя, який безнадійно згасав... Бублик опустив дрючка ще раз, і Павло, захрипівши, повалився на землю.

– Будеш знати, як чужих жінок спокушати! – Шаповал осатаніло накинувся на Павла і жмутом соломи затулив йому дих.

– Ось, діду, ваше село. Приїхали! – водій відчинив дверцята старого 130-го ЗІЛа і допоміг попутнику вибратися з кабіни.

Машина покотилася далі шляхом, здіймаючи куряву, а дід ступив на дорогу, що відходила вбік від шосе. Перед розлогим берестом неподалік бовванів стовп із написом «Хмелі».

Савелієве серце закалатало в грудях. Нічого приємного зустріч із селом не віщувала, але його тягло туди невидимою силою. Що саме? Мабуть, совість-таки... Так, це голос Божий у людині, який присутній у серцях найзапекліших злочинців. Як ти його не придушуй, а він своє співає. Комуś не дає спокою вдень, а потім перетворює на пекло безсонні ночі. Хтось тікає від нього, немов од вогню, в безодню пятики (наче можна втекти від Господнього ока?). Хтось намагається благодворити, віддаючи свої капітали сиротам і вбогим, жертвуючи на церкви й монастирі на кшталт Трохима Костомаровського. А когось совість виводить на шлях істинного покаання...

Савелій поправив картуза і рушив уперед. Він ступав ґрунтовою дорогою, обабіч якої росли вікові липи. Півстоліття тому вони були значно тоншими. Тепер он які черевані! Стовбури при землі вкрилися мозолястими пухлинами.

Мов конячі зади, вони понаростали з усіх боків дерев, уже й не обіпрешся об них – бридкі, дебели й ребристі...

Ліворуч на узгір'ї колись стояв вітряк, тепер залишилася тільки підпірна балка та велике жорно, вкрасти яке, видно, нікому не спало на думку.

Липи саме цвіли. Бджоли гули в кронах, поспішаючи знайти добрий взяток, і запах доброго меду вже спускався з висоти їхнього лету до землі. Савелій жадібно ковтав солодке повітря і пригадував, що саме цієї пори він причував у 1942-му на Хмелі.

Дорога спускалася в долину. Схил був вимощений ще панською бруківкою – щоб вози не грузли. Аж ось і глинище. Під цією кручею він брав глину у війну, та й досі, бач, люди беруть – подзьобана лопатами. Ще трохи, і він побачить церкву і хатки в долині. А ген у самому низу біля струмка хату Василини...

Перелісок закінчився так раптово, як і почався, і Савелій опинився на березі... моря. Рвучкий вітер учепився в сиву чуприну і, розкошуючи в ній, ледь не поніс картуза. Чоловік устиг утримати його обома руками. Закліпав: обмарило чи що? Таки ні... До самого обрїю розлилася вода. Море води! Плесо виблискувало в променях полуденного сонця й рябіло місцями від супротивного вітру. Метрів за двісті від берега гойдалося двійко човнів із рибалками...

Бруківка урвалася, і дорога стала знову ґрунтовою. Тільки бігла вона не прямо в село, як пам'ятав Савелій, а брала правіше вздовж берега, далі тікала в гору, верх якої густим цвітом обсіли селянські хати.

Чоловік розгублено крутив головою на всі боки, геть не впізнаючи місцевість. Нарешті велика вода потягла його до себе, і він пішов назустріч морю.

У березі рибалили двоє. Рудоволосе хлопця в темному спортивному костюмі причаїлося край води навпочіпки з вудкою. Старший, теж рудий, як стара солома, ще й щетина на щоках руда (хоч жатку пускай), узутий в зелені заброди, занурився у воду по коліна й нишпорив у куширах.

– Доброго здравлячка! – привітався дід.

– Драстуйте! – відповіли з берега. Дядько випростався від води, а малий повернув кирпате обличчя до прибульця. Вони уважно розглядали діда.

– Підкажіть мені, люди добрі, яке це село? – гукнув той до них.

– Хмелі, – відповів старший. – А вам яке тре? Га?

– Гм, гм... – заплямкав Савелій. – Оце, ви повірите чи ні, п'ятдесят років не бував тут... Не

впізнаю! Хмелі ж у долині були, посеред села церква...

Той, що в забородах, вийшов із куширів і вдерся до діда.

– Егеж, зараз ніхто не впізнає. Отамечки, – рибалка простяг руку до моря – ото, де човни, була церква.

Савелій роззявив рота...

– Уся долина тепер на дні, – продовжував рибалка. – Людей переселили, церкву розібрали, а дзвіницю не встигли. Казали мати, що парторг хотів спалити, та не встиг. Розбив його той, як його? Спаралич! Ага! На другий день і поховали. Звісна річ, ніхто більше башту ту не чіпав. Та й часу не було. Вода як посунула! Так вона й досі стоїть в глибині. Там найбільші сазани ловляться, петропавлівські...

– Отакенні! – закричав хлопчак, утрючуючись у розмову і розводячи руками, щоб повірили. – Я сам ловив! А ще кажуть, що як добра погода і море не цвіте, можна хреста в глибині побачити золотого. Ось! А на Паску люди ходять до берега слухати, чи не гуде дзвін з-під води.

– Справді чути? – запитав дід.

– Кажуть! – знизав плечима отрок.

Савелій прями очима безкрайні водяні гони, небосхил, серпанок імлі над морем, а в тій імлі човни, що завмерли над «рибним місцем». Як збагнути все почуте? Невже справді все так і сталося?

– А... куди людей переселили? – пересохлим горлом запитав довготелесого.

Той повернувся праворуч і показав рукою на гору.

– Ондечки, бачите, на горі. Ото всі наші. Дехто в сусіднє село – в Черевички подався, а хтось аж у Київську область. Кажуть, де Біла Церква, якоря покидали. А ви, мабуть, когось шукаєте? – примружуючись, заглянув ув очі діда солом'яночолій.

– Так, так! – поспішив з відповіддю той. – Як вам сказати... Під час війни тут жили Бойки, Шаповали, Рябокони, Пономаренки, Бублики, Швацькі... – він і ще згадував би прізвища, та рибалка зупинив його неквапливу розповідь, взявшись за плече.

– Мо, хто й зараз живе... Я от що скажу. Є у нас сусідка, баба Слабійка, ота все знає. Хочете, проведу?

Полуда погодився, бо саме побачити давніх людей і прийшов у село.

– Ванько, я додому, а ти щоб наловив линів, чуєш? А не вловиш, то мене дожидай! – гукнув до сина Гордій (саме так звали рибалку). – Та дивись мені, у воду не лізь!

Вулиці села зустрічали їх квітучими садами, густим бузком над парканами, гудінням бджіл посеред буйноцвіту, меканням, гелготанням,

рохканням, кувіканням, муканням, кукуріканням, а ще сміхом дітлахів на шкільному подвір'ї. Село жило. Жило і непогано, бо глиномазаних хат майже не було. А де ще траплялися – то вже вона літня кухня чи комора. А поруч із мазанкою новий цегляний будиночок під бляхою або шифером. Навколо обійсть не перелази, а дерев'яні паркани. І тільки одна знайшлася стара хата із призьбою, вкрита толем поверх стріхи й огорожена хитким тином. Біля хати поралися над свіжими споришами кури. Це й була хата баби Слабійки. Сама господиня – зморщене яблучко – сиділа на призьбі біля причілкового вікна і, опершись обома руками на ковінку, дивилася, як цвіте її вишня.

– Драстуйте, тітко! – поспішив першим привітатися рибалка.

– Драстуйте! – вона повернула голову до гостей і, вивчаючи їх, промовила: – Це ти, Гордійу?

– Я, тітко! Та ще й не один. Та сидіть уже, сидіть! – зупинив її Гордій, бо хотіла підвестися. – Ми біля вас вмоستимся.

– Ага, ну то сідайте близько...

Вони посідали обіруч старої, а та посунула хустку на голові, опростуючи ліве вухо, щоб краще чути.

– Оцей дядько, – Гордій кивнув до Савелія, – каже, що жив на Хмелях у війну, та шукає ще тих людей тепер. То я до вас і привів.

Баба поглянула підсліпуватими очима на Полуду й запитала:

– А ви чий будете?

– Я... з отих... із Швацьких, – збрехав гість. – Мій брат Павло жив біля церкви, а в нього дружина була Домаха, дочка Ольгушка... Пам'ятаєте їх?

– А чого ж не пам'ятати? Пам'ятаю... – зітхнула Слабійка. – Ольгушка найменшенька, а ще були Галя і Саша.

– То ось шукаю тепер братову могилу...

Помовчали... Баба похитала головою.

– А я й не чула, щоб у Павла був брат...

– Я старший був, жив у місті... На Донбасі. – просторікував старий.

– То ви не рідний йому? – перебила його жінка

– Двоюрідний, – уже зовсім забрехався Савелій.

– Еге ж, я вже недобачаю, чи схожий, чи ні? – всміхнулася господиня.

Гість теж удав, що посміхнувся, натомість вийшла якась гримаса, і він опустив очі долу...

– Отож воно так... – старенька щось пригадувала. Спираючись на ковінку, обмацувала руками загогулину, наче там була прихована її пам'ять. – Вони ж, Швацькі, теж звідкілясь прибилися до нас. Я була на свайбі, як ото Павло з

Домахою Бойчихою бралися... То ви на могилку до брата приїхали, еге ж?

– Так! – твердо відповів «брат».

Баба Слабійка взялася провести прибульця на кладовище. Гордій попрощався і вибриком побіг до сина за линами...

Із часів, як село видерлося з долини на гору, люди стали селитися густіше. Наділи стали меншими, та й людей поменшало. Хати тулилися одна до одної, а дворища з городами збігали смугастими ряднами аж до самого берега. Селяни греблися на своїх ділянках, голосно здоровкаючись із бабою.

У селі, як у селі, чутки поширюються швидше за вітер. Поки Слабійка із Савелієм дерлися вгору, ті, що жили на вершечку, вже знали, що в баби новий дід об'явився.

– Зі святою неділею, будьте здорові, Василівно! – озивалося то тут, то там.

– І вас із неділею!

– Кажуть, у вас новий хазяїн?

– Та хай покажуться оті, що кажуть! Я вже трьох пережила – з мене досить, – сміється стара.

Кладовище засіялося могилками на самому белебні. Відкрите всім вітрам, мов лисина на голові, узгір'я було геть без дерев. Тут росло багато розмаїтих трав, реп'яхів, колючок і кущів калини над гробками. Густо пахло полином. Із самого краю, од сходу сонця, баба розшукала Павлову могилу.

– Осьдечки і братік ваш спочиває... – Василівна зупинилася і перехрестилася.

Савелій теж був зупинився, але раптом відчув такий тягар за спиною, немовби важке кам'яне ярмо хтось надів йому на плечі, скувало в'язи, і не було ні сили втримати це брем'я, ні голосу – кликати допомоги. Невідома сила опустила його на коліна. На барвінок, що густим килимом огорнув горбочок, закрпали гарячі краплі. І такі, видно, вони були гіркі й пекучі, що стебла рослин порозсувалися, розступилися, даючи дорогу солоним потічкам, що збігали до чорного ґрунту. Давня провина прихилила його до землі, невидимі ланцюги вп'ялися в руки, в ноги, й гаряче дихання змішалось з могильним холодом.

Чи були ці сльози знаком великої печалі за рідною людиною? Ні... Проявом скорботи за односельцем і його тяжкою долею? Мабуть, теж ні... Вибухом всеспеляючого покаяння, яке зажеврало ще в лікарні, довго тліло і, врешті, розгорілося вже тут, у селі, на місці давнього злочину? Хтозна...

Перед ним була могила, а позаду скривджені Хмелі, більша половина яких лежала під водою. Невже Бог за його гріх покарав усе село?! Затопив, як колись Содом і Гоморру! А

ти, Савелію, полуда самоварна, ще живий! Які плоди покаяння треба принести, аби Господь не викреслив тебе з книги життя? І чи повірить Він твоїй сповіді?

Такі думки й запитання розколювали голову Полуди і, не знаходячи відповіді, пригнічували його.

– Ви за нього краще помоліться, бо від сліз, кажуть, покійникам пече, а молитва, як свята водичка, втішає, теплом огортає... – проказувала баба, втираючи очі краєм хустки. – Не знаєте? То я помолюся... Мені ж бо на отвіт збиратися теж пора...

Вона випросталася, відставила ковіньку вбік і наче повищала. Підвівши чоло до небес, перехрестилася зашкарубленими пальцями.

– Упокой, Боже, раба Твого Павла в місці значнім, в місці покойнім, іде же несть болєзнь, ні печаль, ні воздыханіє, но жизнь бесконечная... – заспівала так і зітхнула. – Хай добре лежить і землю держить, а там царствує і нас дожидає...

Дорогою назад Слабійка сама все розповіла, хоч гість нічого й не розпитував. Так Савелій дізнався про долю Бублика і Шаповала.

Після вбивства Павла Швацького, 12 грудня 1942 року, не минуло й сорока днів... Саме кутя була на Святвечір... Отож наямлився Бублик куті, потім іще миску галушок ум'яв, та й схопився за живіт: заворот кишок. Колядники «Христос народився» співають, а Бублик конає. Так і гігнув до ранку.

Шаповала німці встрілили на власному горді – думали, партизан. Христя за ним не дуже побивалася. Біля Павла й поховала. Так вони й лягли поруч – убивця і невинна жертва людських ревнощів. Шаповал у себе на ділянці, і Павло в себе. А між могилами межа. Як село затопляли, Домаха перенесла Павлову домовину до нового кладовища на гору. А Шаповалу десь на дні й досі раки п'яти гризуть...

Полудень нагадав про себе жаркими сонячними обіймами, що розпростерлися в пошуках затужавілої живиці, набубнявілих пуп'янків півонії, масної ріллі й зеленого моріжка, на якому, де-не-де всівшись, обідали дядьки у брилях.

Закавчали кишки й у Савелія. Тому-то не комизився, коли баба запросила до хати (борщ бо ловкий зварила!) – зайшов під її острішок.

У хаті було по-селянські просто і затишно. Якийсь особливий мир і спокій жили в цих нехитрих стінах. Відчувалося щось таке, ну, таке, як ото в церкві. Убогість і простота оселі нагадували всякому, хто до неї заходив, про швидкоплинність людського життя і мізерність людини на тлі вічності. Тієї вічності, що панувала надворі...

Борщ і справді виявився «добренним», як казала баба.

– А ваш чоловік живий? – хтозна й чого запитав гість (ознак чоловічої присутності в хаті – жодної).

– На війні загинув... Похоронка прилетіла через півроку, як пішов... Відплакала я за ним, бо ж він мені був справжнім чоловіком – вінчанним. А після війни прибився новий хазяїн. На милицях із дерев'яним костуром замість литки пришкандибав. Та вже і його двадцять років немає! Ондечки їхні палтрети під сволоком, – показала стомленою рукою до стіни.

– А з яких країв ваш другий чоловік?

Стара на хвилюнку замислилась, пригадуючи.

– А із Західної... Їхнє село німці спалили. А він сиротою залишився.

Вона ні з того, ні з сього посміхнулася, закинула ногу за ногу.

– Іван у мене, читай, третій... А другий у війну трапився. Теж кудись брів... І чого воно так? Усе через мою хату! – сплеснула руками стара. – Ой, та що це я молочу язиком, як ціпом, чайник досі закипів. Піду подивлюся.

Вона підвелася й вийшла до іншої кімнати.

Савелій тим часом теж устав і почав роздивлятися фотокартки на стінах.

Поки баба гріла чайник на таганку, який був під'єднаний брудною гумовою кишкою до газового балона, гість ознайомився з «палтретами» першого і третього, і його погляд зупинився на картонній віньетці з дуже якісним, на відміну від інших, знімком. На ньому була зображена середніх літ жіночка, а поруч школярик із ранцем за плечима. З-під снопиків русьвого волосся проглядав високий лоб, ріденькі брови, широко розплющеними очима малий посміхався назустріч сонцю і світу. Савелій зацікавився знімком. Жіноче обличчя видалося йому знайомим. Десь він його бачив... Міцні вилиці, розкосі чорнючі очі й маленький носик надавали якогось теплого східного колориту цій привабливій жінці. Довге смолисте волосся, зібране на потилиці в тугу гулю, білий халат... І головне: позаду мами із сином він не міг не впізнати корпус лікарні, де провів останні п'ятдесят років життя.

– Василівно! – голосно гукнув Полуда до господині, коли та саме заходила до світлиці. – А хто це?

– Де саме?

Вона підійшла ближче, витираючи об фартух долоні.

– ...Так це ж моя дочечка Дарина з онуком Василем. У місті працює. В тій лікарні, де ото ці, як їх, самашедші.

Оторопівши від несподіваної звістки, Савелій не зводив очей із карточки. Тепер він остаточно переконався, що Дарина Микифорівна – саме та лікарка, яка лікувала його вже багато літ. Попри інтерес гостя саме до тієї карточки, стара перейшла до інших знімків.

– А ондечки мій перший чоловік, Микифор... Тоді не можна ж було вінчатися, то ми вночі. Вже весілля відгуляли, гості посунули по домівках, а ми пальта на плечі та до отця Меходія. Ніч глупа, а ми перелазами, городами – до храму! Батюшка нас через бічні двері запустив до церкви і на засув запер. Отаке було вінчання, навіть свічок не запалювали, саменька лампадка блимала. А як вийшли надвір, до неба глянули, Матінко Божа, а там тих лампадок! Наче вуглики мерехтять...

Гість дивився на господиню широко розплющеними очима, ані кліпне ними. Здавалося, що він хотів не лише чути, а й бачити давно минулі події. Десь із надр його свідомості, яку стільки років труїли нейролептиками, пам'ять виштовхувала на берег сучасності забуті образи.

– Васирино?! – прошепотів дядько. – Невже це ти?

Він вирячився на стару, що ледь очі не випадали.

– Я чув цю історію у війну! Згадай! Ти ж мені тоді розповідала...

Спочатку баба наче недочувала, а коли він заговорив голосніше, скам'яніла.

– Ну! Ну, пам'ятаєш? Ми сиділи на колодках біля церкви... Згадай, Васирино! Ну ж бо! Це я, Савелій...

– Ой, рятуйте! – тільки й прошепотіла Слабійка, згортаючи руки на грудях. Оніміла чи, може, дух так перехопило... Стояла ні в сих, ні в тих, лише губи тремтіли, ковтаючи слину. Вони не зводили очей одне з одного, і Савелій помічав, як зникають на чолі її зморшки, де й ділася втома років, коси потемнішали, і вже гарна, як перемита, молодичка із 42-го дивилася на нього з-під довгих вій...

Чай парував на столі, над варенням гули бджоли, що позалітали крізь прочинені двері від квітучої вишні... Ото тільки їх і було чути...

У всій цій історії Савелія здивувала і схвилювала навіть не його зустріч із Васириною, а доля Шаповала і Бублика. Як швидко кара Божа спіткала убивць! Десь на дні тепер їхні могили, а замість квітів – купа мулу. Інколи той мул зорує сполоханий карась чи сазан, тікаючи від щуки. А часом заріється в нього дебелий сом і, дивлячись на стару дзвіницю, почне пускати з вуст дрібні бульки. Неначе молитесь...

Полудина роль у цій трагічній історії як співучасника вбивства була очевидна і для ньо-

го самого. Тоді Бублик попросив його просто викликати Павла з хати на розмову (Савелій устиг чимось заборгувати Бубликові). Попри всі виправдовування і пояснення, що, мовляв, обдурили, казали, хочемо провчити, залякати Павла, поговорити по-чоловічому, не калічити, тим паче не вбивати, стара так і не повірила його словам. Але ж від того горя й усвідомлення своєї причетності до злочину він і покинув село у 42-му. Покинув швидко, навіть із Василюю не попрощався, злякався за своє життя, бо ж його як свідка могла чекати така ж участь. Невинна кров волала до неба, а страх розплати гнав утікача все далі й далі від села. Та від Божого суду ще ніхто не втікав...

Василині було тоді теж непереливки. Страшно від прокльонів Домахи, тихої ненависті рідної сестри Христі, а вже від сліз сиріток Павлових хоч і самій біжи на край світу. Якби таке море, як зараз, мабуть, утопилася б. Врятувало її від відчаю лише нове життя, що відчула у своїм лоні незабаром. Понесла вона від приймаченка, і то була її єдина радість. Із нею жила і ховалася від мстивих поглядів односельців не один рік. Донечці потрібен був захист і батьківська ласка. Тому й не думала довго, виїшла заміж за першого ж інваліда, котрий поспівав після війни.

Тепер Полуда трясся в автобусі, що знову повертав його до великого міста. За вікном минали краєвиди, а в його думках – власне життя. Як зважити життя, якого майже не було? Півстоліття перебування в божевільні випали із життєпису, як цукерка з обгортки. А до того? Голодне дитинство, опухлі батьки, сирітські поневіряння, патронат, робота муляром у будівельній бригаді, війна, оточення, Хмелі... Отого і життя – сама обгортка, аж ніяк не яскрава.

Заплющивши очі, він намагався пригадати щось із лікарняного буття. Мучився довго, даремно...

Пасажирам автобусу – його сусідам – здавалося, що чоловік хоче подрімати, але районними дорогами не дуже поспиш. Латка на латці, а між ними яма.

Серед безумного світу лікарні, де йому, зацівівши розумом, довелося покутувати свій гріх (і чи все спокутував?), лише одні очі зоріли до нього небесним теплом. Теплом, якого так не вистачало нині. Засмучений непорозумінням із Василюю, Савелій сподівався на зустріч із дочкою. Ще їй треба висповідатися, а там вже як Бог дасть!

Через три роки після консилиуму я знову побував у тій лікарні. Охайний дідок чемно привітався на в'їзді, відкриваючи ворота. Савелій Маркович, а це був саме він, помітно змінився з тих пір. Головне, що одразу впадало в око, – стареча мудрість з'явилася в його зморених очах, та й самі очі поглибшали, просвітлили, ввібрали в себе більше неба, і ці зміни добре підкреслювала ошатна біла борода. З кишені сірого халата виглядала затерта палітурка зі ще помітним хрестиком. Чесно кажучи, я не сподівався більше побачитися з ним. Утім, вилікувавшись, він так і не зміг покинути стіни божевільні, старанно працював за мірою сил, пильнував порядок на території, супроводжував хворих на прогулянці. Завжди виглядав серйозним і лише двічі на день посміхався, коли зустрічав вранці і проводжав після обіду Дарину Микифорівну. Стоячи на прохідній біля турнікету, він дивився на неї і шепотів: «Доню...»